

”

**كۆمهلكوژى كورد له ئىمپراتورى عوسمانىدا
(۱۹۱۵-۱۹۱۶)**

راپورتىك له «پهيكى نهرمه نستان»

وهرگيرانى له رووسيه وه: كامران نهمين ناوه

“

پیشه‌کی وەرگیر

له کۆتایی سالی ۱۹۱۴ی زایینیدا، له گه‌ل په‌یوه‌ست بوونی ده‌وله‌تی عوسمانی به‌ به‌ره‌ی ولاتانی "یه‌کگرتوو" له‌ شه‌ری جیهانی به‌که‌م، خاکی کوردستان بوو به‌ ناوچه‌ی شه‌ر و ملمانیی ئه‌و ولاتانه‌ی به‌شداربوون له‌م کاره‌ساته‌ گه‌وره‌یه‌ جیهانییه‌. هه‌رچه‌ند ده‌سه‌لاتدارانی عوسمانی هه‌ولیان ده‌دا به‌ راگه‌یاندنی جیهاد له‌ بیروباوه‌ری ئایینی کورد و موسلمانانی دیکه‌ی ئه‌و ولاته‌ که‌لک وهریگرن بۆ ئه‌وه‌ی چالاکانه‌ بیانیه‌ینه‌ به‌ره‌کانی شه‌روه‌، به‌لام سه‌ره‌رای پشتیوانیی چه‌ند سه‌رکرده‌ی خه‌له‌کانی کورد له‌ جیهادی تورک، هه‌وله‌کانی حکومه‌تی عوسمانی بۆ به‌ده‌سته‌تیه‌ینانی پشتیوانی ربه‌ران و گه‌لی کورد شکستی هه‌ینا.

له‌ به‌هاری سالی ۱۹۱۵ سپای عوسمانی له‌ هه‌موو رۆژه‌لاتی ئه‌و ولاته‌دا ده‌ستی کرد به‌ کۆمه‌لکوژکردنی ئه‌رمه‌نییه‌کان و، به‌و ئاراسته‌یه‌ هه‌ولیی ده‌دا که‌لک له‌ خه‌لکی کوردیش وهریگری. سه‌باره‌ت به‌ راده‌ی ئه‌و به‌شداریه‌، هه‌یچ کۆده‌نگیه‌ک له‌ نیوان توێژه‌راندا نییه‌. بێ له‌به‌رچاوگرته‌ی پانتایی هاوکاری به‌شیک له‌ کورده‌کان له‌ گه‌ل تورکه‌کان له‌ سه‌رینه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌رمه‌نییه‌کاندا، له‌ سالانی رابردوو به‌شیک له‌ سه‌رکرده‌ و سیاسه‌تمه‌دارانی کورد، له‌وانه‌ عه‌بدوللا ئۆجه‌لان، سه‌لاحه‌دین ده‌میرتاش، ئه‌حمه‌د تورک، مه‌همه‌ت خه‌تیب دیجلان، عوسمان بایده‌میر و... ره‌خنه‌یان له‌م کرده‌وه‌یه‌ گرتوو و مه‌حکومیان کردوه‌.^{۱۱} سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش، به‌لگه‌ی زۆر هه‌یه‌ بۆ پشتیوانیکردنی کورد له‌ ئه‌رمه‌نییه‌کان له‌ دژی سپای عوسمانی. له‌ کاتی ئه‌و کۆمه‌لکوژیانه‌دا "زۆریک له‌ ئه‌رمه‌نییه‌کان شوین و په‌ناگه‌یه‌کی جی متمانه‌یان له‌ مالی کورده‌کاندا دۆزییه‌وه‌، بۆ نمونه‌ ته‌نیا له‌ ده‌رسیم، کورده‌کان په‌نایان به‌ نزیکه‌ی ۲۰ هه‌زار ئه‌رمه‌نی دا. کورده‌کان که‌ بۆخۆیان به‌ هۆی برسیه‌تییه‌وه‌ که‌وتبوونه

ته‌نگانه‌، زۆربه‌ی جار هه‌رچه‌یه‌کیان بوو و نه‌بوو له‌ گه‌ل ئه‌رمه‌نییه‌کان دابه‌ش ده‌کرد. زۆرجار به‌گه‌ کورده‌کان پێشواوییش ئه‌رمه‌نییه‌کانیان له‌ ئۆپه‌راسیۆنه‌ سه‌ربازییه‌کانی تورکیا ئاگادار ده‌کرده‌وه‌. ئه‌و سه‌رکرده‌ کوردانه‌ی به‌ تابه‌تی له‌ ئه‌وروپا ده‌ژیان، به‌ توندی ره‌خنه‌یان له‌ کۆمه‌لکوژی تورکه‌کان له‌ دژی ئه‌رمه‌نییه‌کان گرت و بۆ ئامانجی یه‌کخه‌ستی خه‌بات دژی تورکه‌کان، پێوه‌ندییه‌کیان له‌ گه‌ل ناسیۆنالیسته‌ ئه‌رمه‌نییه‌کان دامه‌زراند."^{۱۲}

شکستی حکومه‌تی عوسمانی له‌ راکیشانی کورد بۆ به‌شداریکردن له‌ به‌ره‌کانی شه‌ر و سه‌رینه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌رمه‌نه‌کان بووه‌ هۆی خه‌یراتر بوونی سیاسه‌تی کۆمه‌لکوژی و راگواستی کورد بۆ رۆژئاوای ئاناتۆلی. چونکه‌ به‌پێی پلانی تورکه‌ گه‌نجه‌کان "بیرابوو کورد له‌ رۆژئاوای ئاناتۆلی نیسته‌ جی بکری و دابه‌شبوونیان له‌ ناوچه‌که‌دا به‌جۆریک بێ که‌ زۆرتر له‌سه‌دا پینجی دانیشته‌وانی هه‌یچ شوینیک پیکنه‌هه‌ینن."^{۱۳}

دوا‌به‌دوای ئه‌و چالاکییه‌، زیاتر له‌ ۷۰۰ هه‌زار کورد دوورخرانه‌وه‌. زیاتر له‌ نیوه‌یان به‌ هۆکاری جۆراوجۆر وه‌ک برسیتی و نه‌خۆشی جۆراوجۆر گیانیان له‌ده‌ستدا. به‌شیک زۆر له‌ ناوچه‌کانی باکور و رۆژئاوای کوردستان به‌ته‌واوی چۆلکران و هه‌زاران کورد له‌لایه‌ن سپای سییه‌می عوسمانیه‌وه‌ کۆمه‌لکوژ کران هه‌رچه‌نده‌ له‌ هه‌ندیک سه‌رچاوه‌ی میژوویدا کورته‌ ئاماژه‌یه‌ک به‌و مه‌سه‌له‌یه‌ که‌راوه‌، به‌لام به‌هۆی نه‌بوونی که‌یان و حکومه‌تیکی کوردی وه‌ک نوینه‌ری حقووقی و قانونی، هه‌رگیز گرنگیه‌کی پێویست به‌ لایه‌نه‌ جۆراوجۆره‌کانی ئه‌م کاره‌ساته‌ گه‌وره‌یه‌ ئینسانیه‌ له‌ بیرورای گشتی و دامه‌زراوه‌ قانونی و نیونه‌ته‌وه‌یه‌کاندا نه‌دراوه‌.

ر‌اپۆرتی "خه‌ساری [گیانی و مالی]"^{۱۴} کورد له‌ شه‌ری ئیستادا" که‌ ئیسته‌ له‌به‌رده‌ستی

خوینده‌راندايه، له ۱۳ی نوامبری ۱۹۱۶ به زمانی پرووسی له رۆژنامه‌ی "په‌یکه ئه‌رمه‌نستان" له تیفلیسی پایته‌ختی گورجستان چاپکراوه و سه‌ره‌نوێ له ۲۲ی مای ۲۰۱۱ له مالمپه‌ری kurdist.ru بلاوکراوه‌ته‌وه. ئه‌م راپۆرت‌ه به‌لگه‌نامه‌یه‌کی جێ متمانه‌یه ده‌باره‌ی کۆمه‌لگۆژی میژوویی کورد و خه‌ساری گه‌وره‌ی گیانی و مالی کوردانی ئه‌و ولاته له سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتی تورکه گه‌نجه‌کان له ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانیدا.

ده‌قی راپۆرت‌ه‌که:

خه‌ساری [گیانی و مالی] کورد له شه‌ری ئیستاندا

سه‌دان گوندی کوردنشین خاپوور بوون و له‌ناو براون. پێویسته روون بێته‌وه که ئایا کورده‌کانی ئه‌و ناوچانه له کاتی پاشه‌کشه‌ی تورکه‌کاندا ده‌رکراون یان کۆژراون؟

له راستیدا! هه‌ردوو حاله‌ته‌که روویانداوه. پێویسته ئه‌وه له‌به‌رچاو بگیری که ده‌رکردن و کشانه‌وه‌ی [کورده‌کان] له بارودۆخیکه‌ی زۆر ناله‌باردا روویداوه؛ له کاتی پاشه‌کشه‌دا، هه‌موو چه‌شنیکه نه‌خۆشیه‌یه په‌تاییه‌کان به مانابه‌کی راسته‌قینه هه‌موو خێله کورده‌کان و ناوچه‌کانیانی له‌ناوبرد و برستی و سه‌رما ته‌رت و توونا بوونی ئه‌وانی یه‌کجاری کرد.

یه‌کێک له خاوه‌ن‌ملکه ناوداره‌کانی کورد له خۆشه‌به‌به‌هره‌که^[۶] به‌م شیوه‌یه‌ بۆی روون کردمه‌وه:

● له ماوه‌ی ۶-۷ مانگی یه‌که‌می شه‌ردا، له کۆی ۱۲ هه‌زار کورد که له ۲۰ گونده‌که‌ی مندا ده‌ژیان، ۸ هه‌زاریان به‌هۆی نه‌خۆشیه‌وه‌ گیانیان له‌ده‌ستدا. وه‌رزیه‌ر کانه تا راده‌یه‌ک له به‌راورد له‌گه‌ڵ ئه‌وانیتر له دۆخیکه‌ی له‌بارت‌را بوون، چونکه تیه‌م تا راده‌یه‌کی زۆر شوینی خۆمان به‌ جێ نه‌هێشتبوو. له پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ خێله‌کانی دیکه‌ی کورد، نزیکه‌ی زۆریه‌ی زۆریان به‌ ته‌واوه‌تی له‌ناوچوون. ئه‌و بنه‌مالانه‌ی پێش شه‌ر ۲۰-۳۰ که‌سیان هه‌بوو، ئیستا ژماره‌یه‌یان ناگاته ۳-۴ که‌س. بارودۆخ له هه‌موو شوێنیک هه‌ر به‌و چه‌شنه‌یه. ئه‌و له درێژه‌ی قسه‌کانیدا وتی: له‌بیرتان نه‌چی، ئیوه‌ی ئه‌رمه‌نه‌کان کارمندی پزیشکی و ده‌وا و خوشکی رووحانی^[۷] و په‌رستارتان هه‌یه؛ ئیوه‌ ناوه‌ندی خۆراکدان و رێکخراوه‌ی نیشتمانی و ده‌وله‌تیتان هه‌یه که چاوه‌دێری ئه‌و خه‌لکه ده‌که‌ن و پاشه‌کشه‌یان کردوه:

ئه‌و په‌رساوه‌ که ژماره‌ی موسلمانانی تورکیا له‌ده‌وی شه‌ردا چهنده‌ ده‌بی، گرتگیه‌کی به‌رچاوی هه‌یه به‌و چاره‌نووسی سیاسی ولاته‌که‌مان. زۆر جار ده‌بیسترئ، کورد له کاتی شه‌ردا زیانیکی زۆری به‌رکه‌وتوووه. ئا. ئاتاناسیان، نوێنه‌ری یه‌کیه‌تی شه‌ره‌کان له به‌ره‌ی قه‌فقاز، یه‌که‌م زانیاری سه‌لمینراو له‌سه‌ر ئه‌و بابته‌ له لاپه‌ره‌کانی رۆژنامه‌ی "مه‌شاک"^[۸] ده‌خاته روو. ده‌شلیت "ئه‌و زانیاریه‌ی تاوتووی کراوانه که به‌ده‌ستم گه‌یشتوون ده‌یسه‌لمین، ئه‌گه‌ر ئه‌رمه‌نییه‌کان له‌ماوه‌ی ئه‌م شه‌ره‌دا ۳۶۰ هه‌زار قوربانیان دا، ئه‌وه قوربانییه‌کانی کورد زۆر له‌وان قورستره له هه‌موو شوێنیک - له گۆمی وانه‌وه به‌و باشوور و رۆژئاوا، ناوچه‌ی بتلیس-بوش [مووش]، پاشان له خنیس، بولانک، پانتۆس، مه‌لازگیرت، ئالا داغی و ئه‌لشکیرت تا ناوچه‌ی باسین و بایزید-دیادین، واته ئه‌و ناوچانه‌ی که پێش شه‌ر زیاتر له ۸۰۰ هه‌زار کوردیان تیدا ده‌ژیا، ئیستا به‌ته‌واوی چۆلکراون.

ئهوان خواردن و جلوه‌بەرگ و هه‌موو جۆره هاوکاریه‌ک ده‌دهنه خه‌لکی ئاواره، بی سه‌ره‌سته‌کان کۆده‌که‌نه‌وه و په‌نایان ده‌دهن. به‌لام، ئه‌ی ئیمه؟ حکومه‌تی تورکیا جگه له تالانکردنی ترسناکمان، که له‌ژێر ناوینیشانی ده‌سته‌سه‌رداگرتن ده‌یکات، هه‌یچی دیکه‌ی پینه‌داوین و نامانداتی. هه‌موو ئاژه‌لداریمان، که بنه‌مای [ژێانی] هه‌یزی کورد پیکده‌هینی، به‌ئاگر، برستی یان ده‌سته‌سه‌رداگرتن له‌ناوچوووه قسه‌که‌ی به‌گی کورد ته‌بابی له‌گه‌ل راس‌تیه‌یه‌کان هه‌یه. سه‌روکی گروپه ئه‌رمه‌نییه‌ خۆبه‌خشه‌کان به‌یه‌ک ده‌نگ ئه‌مه پشتراست ده‌که‌نه‌وه. په‌کیکیان ده‌لێت

● به‌ بۆچوونی من له‌م شه‌ره‌دا کورد هه‌موو شتیکی له‌ده‌سته‌داوه. ئه‌وانه‌ی تا ئیستاش به‌رده‌وامان له شه‌ری دژ به‌هه‌زه‌کانمان، له راستیدا پاشماوه‌ی کورده هه‌زاره‌کانی به‌شی رۆژه‌لاتی کوردستان [ی تورکیا] و ناوچه‌ی دیاربه‌کرن و، ئیستا ژماره‌یان پتر له ۲۵۰ هه‌زار که‌س نییه.

زانباری ده‌رباره‌ی رێژه‌ی خه‌ساری گیانی ته‌و کوردانه‌ی که راس‌ته‌وخۆ به‌شدارێ شه‌ره‌که‌یان کردووه جیگه‌ی سه‌رنجه. ئه‌فسه‌ریکی روه‌س پێیگوتم؟

● هه‌ر له سه‌ره‌تای شه‌ره‌وه له‌و ناوچانه بووم که پیکدادانی توندمان له‌گه‌ل کورد هه‌بوو. هه‌له نابێ ئه‌گه‌ر بلێین، ژماره‌ی کۆژراوانی کورد زیاتره له ۴۰ هه‌زار که‌س. من هه‌یج له‌سه‌ر برینداره‌کان نالێم که دوو ته‌وه‌نده‌ی مردوووه‌کانه.

له مووش، جه‌غه‌ر ئاغ، تورکیکی به‌ناوبانگی ده‌وله‌م‌ند و زۆر خۆشه‌ویست، بۆی روونکرده‌مه‌وه:

● من بۆخۆم ئه‌و خه‌له کوردانه‌م بینی که به‌هۆی وه‌با و تیغوس و تیغۆئید له‌ماوه‌ی چه‌ند مانگیکی شه‌ره‌دا به‌ته‌واوی له‌ناوچوون. سه‌دان ته‌رمه‌ی کورد له‌گۆنده‌کانیان

که‌وتبوون. (...)

● به‌ بۆچوونی ئیوه له‌م شه‌ره‌دا چه‌ند کورد کۆژراون؟

● ئه‌سته‌مه بکری ته‌نانه‌ت شتیکی له‌م باره‌یه‌وه به‌خه‌ملێندی. ئیمه‌ حیساب و ژماره‌یه‌که‌مان نییه.

گوته‌ی:

● باوه‌ر بکه‌ن ته‌نانه‌ت ناتوانین بلێین. رێژه‌ی حه‌شیمه‌تمان له‌ مووش چه‌نده‌ بووه. به‌لام ئه‌وه به‌ ته‌واوی مسۆگه‌ره که کورد سی له‌ چواری ته‌واوی [دانیشتووانی] خۆی له‌ده‌سته‌داوه. په‌کیکی له‌ سه‌رکرده‌ کورده‌کان ئه‌م زانیاریه‌ی پێدام. (...)

سه‌رچاوه

خه‌ساری [گیانی و مالی] کورد له شه‌ری ئیستادا، په‌یکی ئه‌رمه‌نستان، ۱۹۱۶، ۱۳ نوامه‌ری. ژماره‌ی ۴۲، لاپه‌ره‌ی ۱۵
 Потери курдов в настоящую войну // Армянский Вестник. 1916. 13 ноября. №42. С.15.
 بلاوکردنه‌وه‌ی سه‌ره‌نوی:
 Геноцид курдов: Курды потеряли 800 тысяч, армяне — 360 тыс., 22.05.2011, <http://kurdist.ru/>

ژێده‌ر

۱. روشنفکران کرد و نسل کشی ارمنیان، خلیفه‌گری ارمانه‌ی اصفهان و جنوب ایران. <https://www.vank.ir/>
۲. تاریخ کردستان، مولفان: م. س. لازاریف، ش. ص. محوی و ...، مترجمین کامران امین او - منصور صدقی. چاپ اول فروردین ۱۳۸۶، انتشارات فروغ. کلن
۳. تاریخ معاصر کرد، دیوید مک‌داول، مترجم ابراهیم یونسی، نشر پانید، تهران چاپ دوم ۱۳۸۲
۴. وشه‌کانی نینو [ئ ئی وهرگیرن.
۵. مه‌شاک (وشه‌یه‌کی ئه‌رمه‌نی به‌مانای زه‌حمه‌ت‌کیش -ه). رۆژنامه و پاشان هه‌وتوونامه‌یه‌کی ئه‌ده‌بی-سیاسی بوو به‌ زمانی ئه‌رمه‌نی، که له‌ سالی ۱۸۷۲ تا ۱۹۲۰ له‌ سه‌رده‌می ئیمپراتۆریه‌تی روه‌سیادا له‌ تیغلیس ده‌رچوووه. گریگۆر ئارتسروونی (۱۸۴۵-۱۸۹۲) دامه‌زرێنه‌ری بوو. ئه‌م بلاوکراوه‌یه‌ی دوای داگیرکردنی گورجستان له‌لایه‌ن سوپای سووره‌وه‌ داخرا.

6. Хошабе Бахрибек
7. Sisters of Mercy

